

mişse de İbn Hacer bu iddianın cerh sayılamayacağını, Ezher'i zayıf râviler arasında zikretmenin doğru olmayacağını söylemiştir. Nitekim Zehebî de Ukayî'nin bu kanaatini hatalı bulmuş ve Ahmed b. Hanbel'in bir başka râviyi Ezher'e tercih etmesinin onu yanılttığını belirtmiştir.

Ezher 203 (818-19) yılında Basra'da vefat etmiştir. Halife b. Hayyât bu tarihi 207 (822-23) olarak zikretmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 294; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât* (Ömerî), s. 226; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 460-461; Ukayfî, *ed-Du'afâ*, I, 132-133; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 315; İbn Hibbân, *eş-Şikâh*, VI, 69; a.mlf., *Meşâhîr*, s. 162; Dârekutnî, *Zikru esmâ'ti't-tâbi'in*, Beyrut 1406/1985, I, 34; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 194-195; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 323-325; Zehebî, *el-İber*, I, 265; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 172; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, IX, 441-442; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 202-203; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Ömer), s. 143; Hazrecî, *Hulâsâtü Tezhib*, s. 25.

MÜCTEBA UĞUR

EZHERÎ, Hâlid b. Abdullah

(خالد بن عبدالله الأزهرى)

Ebû'l-Velîd Zeynüddîn
Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr
el-Vakkâd el-Ezherî
(ö. 905/1499)

Arap dil âlimi.

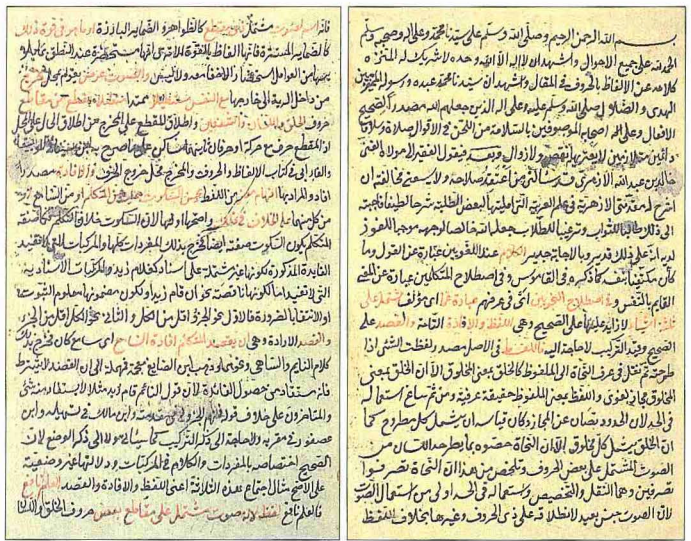
838 (1435) yılı civarında Yukarı Mısır'ın (Saîd) Cerce şehrinde doğdu. Bu sebeple Cercâvî (Cercî, Cercevi) nisbesiyle de anılır. *Tehzîbü'l-luğa* müellifi Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin (ö. 370/980) soyundan geldiği söylenmektedir (Hansârî, III, 278). Küçük yaşında ailesiyle birlikte Kahire'ye yerleşti. Otuz altı yaşına kadar ilimle meşgul olmayan, görevi Câmîu'l-Ezher'in kandlererini yakmaktan ibaret olduğu için sonraları "Vakkâd" diye anılacak olan Ezherî bir gün lamba yakarken fitilli bir talebenin kitabı üzerine düşürdü. Talebenin kendisini "cahil herif" diye azarlaması üzerine tahsile başladı. Kur'an'ı ezberleyip bazı temel eserleri okuduktan sonra Ezher'e girdi. Yaş el-Mağribî, Ali b. Abdullah es-Senhürî, Emîn el-Aksarâyî, Muhammed b. Abdülmün'im el-Cevecerî ve İbrâhim el-Aclûnî'den çeşitli ilimleri tahsil etti. Bir süre de Sehâvî'nin talebesi oldu (Sehâvî, III, 172). Öğrenimini tamamladıktan sonra ders vermeye başladı. Hayatı talebe okutmak ve eser telif etmekle geçen Ezherî'nin meşhur talebeleri ara-

sında *İrşâdü's-sârî* müellifi Kastallânî de bulunmaktadır. Ezherî 19 Muharrem 905'te (26 Ağustos 1499) Kahire'de vefat etti.

Eserleri. Daha çok Arap grameri sahasında şöhret bulan Ezherî'nin eserlerinin en belirgin özelliği sade ve kolay anlaşılır bir dille yazılmış olmalarıdır. Bilinen eserleri şunlardır: 1. *el-Havâşî'l-Ezheriyye fi halli el-fâzî'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* (Kahire 1304). İbnü'l-Cezerî'nin tecvide dair risâlesi üzerine yazılan bu şerh 867'de (1462) tamamlanmıştır. 2. *Temrünü't-tullâb ilâ şinâ'ati'l-i-râb. Mu'arribü'l-Elfiyye* adıyla da tanınan ve İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Elfiyye*'sindeki beyitlerin irabını yaparak nâdir kelimelerini açıklayan bu şerh 886'da (1481) tamamlanmış ve birçok defa basılmıştır (Bulak 1252, 1292; Kahire 1274 [taşbaskı], 1289, 1292, 1299, 1301, 1302, 1305, 1308, 1310, 1312, 1317, 1335, 1374; Bulak 1294; İstanbul 1305). 3. *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*. İbn Âcurrûm'un *el-Âcurrûmiyye*'si üzerine kaleme alınan bu şerh 887 (1482) yılında tamamlanmıştır. Eser ilk defa Hollanda'da (nşr. Schnabel, Amsterdam 1756), daha sonra da Mısır'da (Bulak 1251, 1259, 1274, 1280, 1284, 1290; Kahire 1262, 1265, 1281, 1290) ve Fas'ta (1315) basılmıştır. Kitap üzerine Muhammed Mücâhid Ebû'n-Necâ bir hâşiyeye yazmıştır (Bulak 1284; Tunus 1290; Kahire 1305, 1306, 1319). 4. *İ-râbü'l-Âcurrûmiyye*. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Serez, nr. 2859, vr. 30^p-44^p). 5. *et-Tasrih bi-mazmûni't-Tavzih. Şerhu't-Tasrih 'ale't-Tavzih* adıyla da anılan eser, İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı şerhine yazdığı bir

hâşiyeye olup 896 (1491) yılında tamamlanmıştır. Eser, kenarında Yâsîn el-Uleymî el-Himsî'nin açıklamalarıyla birlikte basılmıştır (Bulak 1294; Kahire 1305, 1325, 1326, 1954). 6. *Müşlü't-tullâb ilâ Kavâ'idü'l-i-râb*. İbn Hişâm en-Nahvî'nin *el-İ-râb 'an kavâ'idü'l-i-râb* adlı eseri üzerine yazdığı ve 898'de (1492) bitirdiği bu şerh İstanbul (1285) ve Kahire'de (1299, 1308) basılmış, ayrıca Abdülkerîm Mücâhid ve Sa'd Abdülhâdî Teym (Amman 1985) ve Muhammed İbrâhim Sâlim (Kahire 1989) tarafından yayımlanmıştır. Ezher şeyhi Hasan el-Attâr'in da bu esere bir hâşiyeye yazdığı bilinmektedir. 7. *el-Mukaddimetü'l-Ezheriyye fi 'ilmi'l-'Arabiyye*. Ezher'de *el-Âcurrûmiyye*'den sonra uzun süre okutulan bu kitap Ezherî'nin en mühim eseri olup kendisinin şerhiyle birlikte basılmıştır (Bulak 1252, 1287; Kahire 1307). Eser üzerinde ayrıca Zeynüddin Mansûr'un *el-'Ukûdü'l-cevheriyye fi halli el-fâzî'l-Ezheriyye* adlı bir şerhi, Hasan el-Attâr (Bulak 1270; Kahire 1275, 1281, 1284, 1297, 1299, 1301, 1304, 1307, 1317, 1345), Muhammed b. Muhammed es-Sünbâvî (Bulak 1286, 1296), Muhammed Mücâhid Ebû'n-Necâ (Kahire 1312) ve Ebû Bekir eş-Şevânî'nin hâşiyeleri bulunmaktadır. 8. *el-Elgâzû'n-nahviyye. Elgâzû ş-şeyh Hâlid* adıyla da anılan eser basılmıştır (Kahire 1281, 1304). 9. *Şerhu'l-Kâfiye* (GAL Suppl., I, 534). Muhammed el-Fehâm, herhalde Brockelmann'ın Dımaşk Zâhiriyye Kütüphanesi'yle ilgili kısaltmasını (Dam. Z.) yanlış anladığı için bu eserin Damadzâde (Murad Molla) Kütüphanesi'nde bulunduğunu söylemiştir (MMLA, XXXII, 24). 10. *Şerhu'l-'Avâmi-lâmi'*e. Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *el-*

Hâlid
b. Abdullah
el-Ezherî'nin
Şerhu'l-
Mukaddimetü'l-
Ezheriyye
adlı eserinin
ilk iki sayfasını
(Süleymaniye Ktp.,
Ayasofya,
nr. 4474)

'*Avâmilü'l-mi'e*'sinin şerhi olup Bed-râvî Zehrân tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1988). 11. *Taқыid fi'l-ḥamdi ve ş-şükri*. Bilinen nüshası Rabat Kütüphanesi'ndedir (nr. 544). 12. *Bulûḡu'l-emel ff fenni'z-zecel*. Zecel türü şiirden bahsedilen eserin nüshası Muhammed el-Fehhâm tarafından gösterilen yerde (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1273) mevcut değildir. 13. *eş-Şimârü'l-yânî'a fi'l-uşûl* (GAL Suppl., II, 23). 14. *Tefsîru âyeti "felâ ukşimü bi-mevâki'in-nücûm"* (a.g.e., a.y.). 15. *Şerḡu Kaşîdetü'l-bürde*. Bûsîrî'nin *Kaşîdetü'l-bürde*'sinin şerhi olup 903 (1498) yılında tamamlanmıştır. Eser Bulak'ta (1297), Kahire'de (1282, 1286, 1302, 1304, 1308) ve İskenderiye'de (1288) basılmış, ayrıca Muhammed Ali Hasan tarafından Bağdat'ta yayımlanmıştır (1961, 1966).

BİBLİYOGRAFYA :

Hâlid b. Abdullah el-Ezherî, *Temrînü't-tullâb ft şınâ'ati'l-i'râb*, İstanbul 1305, s. 2; a.mlf., *Müşilü't-tullâb*, Kahire 1325, Mukaddime; Se-hâvî, *eḡ-Ḍav'ü'l-lâmî*, Beyrut, ts., III, 171-172; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, I, 188; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, Beyrut, ts., VIII, 26; Ali Paşa Mübârek, *el-Ḥıtaṭü't-Tevfikıyye*, Kahire 1990, X, 53; Hân-sârî, *Ravzâtü'l-cennât*, Tahran 1391, III, 278-279; Serkîs, *Mu'cem*, I, 811-812; Brockelmann, GAL, I, 362; II, 34-35; Suppl., I, 524, 534; II, 22-23; a.mlf., "Ezherî", İA, IV, 442; a.mlf., "al-Azhari", *EI²* (İng.), I, 821; *İzâhu'l-meknûn*, I, 293; II, 229, 543; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'el-lifn*, IV, 96; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessîrîn*, I, 171; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 297; Ömer Ferruh, *Me'âlimü'l-edebi'l-Arabî*, Beyrut 1985, I, 141-149; Muhammed el-Fehhâm, "eş-Şeyḡ Hâlid el-Ezherî", *MMLA*, XXXII (1393/1973), s. 18-24.

AHMET TURAN ARSLAN

EZHERİ, Muhammed b. Ahmed

(محمد بن أحمد الأزهری)

Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed
b. Ezher el-Ezherî el-Herevî
(ö. 370/980)

Arap dil âlimi, edip ve fakih.

282'de (895) bugünkü Afganistan'ın kuzeybatısında yer alan Herat'ta doğdu. Bu sebeple Herevî nisbesiyle de anılır. Aslen Arap olduğu anlaşılmaktadır. Tahsilini Herat ve Bağdat'ta yaptı. Herat'ta İbn Hürrem diye tanınan muhad-dis Hüseyin b. İdrîs ile Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ebû Ca'fer el Münzirî'den, Bağdat'ta dil ve lugat bilgisini Niftaveyh ve Zeccâc gibi ünlü âlimlerden faydalandı. Daha sonra fıkıhla meşgul olmaya başladı. Şâfiî fıkının usul ve fûrûnu inceleyerek dil yönünden diğer mezhep

imamlarından üstün bulunduğu İmam Şâfiî'nin kitaplarında geçen nâdir ve garîb kelimeleri derledi. Fıkıh ve dil çalışmalarının yanında tefsir, hadis, şiir, tarih ve diğer ilimlerle de ilgilenen Ezherî bu alanlarda da eserler verdi. Hadis ilminde âlî isnad sahibi olduğu kaynaklarda belirtilir.

Ezherî'nin karşılaştığı bir olay onu daha çok dil çalışmasına sevketti. 312 (924) yılında hacdan dönerken içinde bulunduğu kabile ile birlikte Karmatîler'in eline esir düştü. İki yıl süren esaret hayatı boyunca bedevî Araplar'dan faydalanarak garîb kelimeleri topladı ve bu malzemeyi *Tehzîbü'l-luḡa* adlı ünlü kitabında değerlendirdi. Ezherî aynı zamanda, "Sâhibü'l-garîbeyn" diye tanınan Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî ile Ebû Üsâme Cenâde b. Muhammed ve Karrâb gibi ünlü âlimlere hocalık etmiştir.

Kendisinden önceki dil âlimlerini güvenirlik açısından ikiye ayıran Ezherî güvendiklerini beş tabaka halinde inceledi. Güvenmediklerinden Leys b. Muzaffer (ö. 187/803'ten sonra), Kutrub, İbn Düreyd ve Büştî gibi dilcileri Arapça'yı bozdukları gerekçesiyle tenkit eder. Ancak kendi çalışmaları da İbn Manzûr gibi bu sahanın otoriteleri tarafından eleştirilmiştir. Ezherî Rebülâhîr 370'te (Ekim 980) Herat'ta vefat etti.

Eserleri. 1. *Tehzîbü'l-luḡa*°. Müellif ömrünün sonlarına doğru yazdığı bu meşhur eserinde harflerin telaffuzunu esas alarak Halîl b. Ahmed'in (ö. 170/786) *Kitâbü'l-Âyn*'inde uyguladığı usulü benimsemiştir. Birçok kütüphanede yazma nüshaları bulunan eser aralarında Abdüsselâm Hârûn, Muhammed Ali en-Neccâr, M. Abdülmün'im el-Hafâc ve M. Ebü'l-Fazl İbrâhim'in de bulunduğu bir grup âlim tarafından neşredilmiştir (I-XV, Kahire 1964-1967, 1979). Ezherî'nin bu konuda ayrıca *Kitâbü Tefsîri işlâhi'l-manṭık*, *Kitâbü'l-Edevât* ve mahiyeti bilinmeyen *Kitâbü Ma'rîfeti's-subḡ* adlı eserlerinin bulunduğu kaydedilmektedir. 2. *ez-Zâhir fi garîbi el-fâzi's-Şâfi'i*. İmam Şâfiî'nin en yakın arkadaşı ve talebesi olan İsmâil b. Yahyâ el-Müzenî'nin İmam Şâfiî'nin kitaplarından kısaltarak meydana getirdiği *Muḥtaşarü'l-Müzenî* adlı eserinde geçen garîb ve nâdir kelimelerin açıklamalarını ihtiva eder. Bir fıkıh lügatı niteliğindeki eser Muhammed Cebr el-Elfi tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Küveyt 1399/1979). Selahattin Kıyıcı, Ezherî ve onun

bu eseri üzerinde bir doktora çalışması yapmıştır (bk. bibl.). 3. *Kitâbü Me'âni'l-ḡurâ't*. Kıraat meselelerinin sürelerle göre teker teker ele alındığı eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Reşid Efendi, nr. 22). 4. *Kitâbü Tefsîri esmâ'il-ḡusnâ* (Sezgin, VIII, 204).

Ezherî'nin bunlardan başka *et-Taḡrîb fi't-tefsîr*, *Kitâbü 'İleli'l-ḡurâ't*, *Nâsiḡu'l-ḡurân* ve *mensühuh*, *Kitâbü'r-Rûḡ* ve *mâ câ'e fihî mine'l-ḡurân* ve *s-Sünne*, *Me'âni şevâhidi garîbi'l-ḡadîs*, *Ġarîbü'l-fıkh* (bunun bir önceki kitap veya *ez-Zâhir* ile aynı eser olabileceği ileri sürülmektedir), *Kitâbü'r-Red 'ale'l-Leys* (Halîl b. Ahmed'in talebesi olup onun eserini ikmal eden Leys b. Muzaffer'in *Kitâbü'l-Âyn*'daki hataları hakkındadır), *Kitâbü'l-Hayz*, *Mu'allakât-ı Seb'a'yı* açıkladığı *Tefsîrü's-Seb'i't-tvâlî* ile *Kitâbü Tefsîri şî'ri Ebî Temmâm* (*Tefsîru Dîvâni Ebî Temmâm*) ve *Aḡbâru Yezîd b. Mu'âviye* adlı eserleri kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezherî, *Tehzîbü'l-luḡa*, I, 1-54, ayrıca nâşirlerin mukaddimesi, s. 5-32; a.mlf., *ez-Zâhir fi garîbi el-fâzi's-Şâfi'i* (nşr. Muhammed Cebr el-Elfi), Küveyt 1399/1979, nâşirin mukaddimesi, s. 7-22; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*° (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 323-324; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba*°, XVII, 164-167; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, IV, 177-181; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 334-336; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*°, XVI, 315-317; Safedî, *el-Vâfi*, II, 45-46; Sübkî, *Ṭabaḡât*, III, 63-68; İsnvî, *Ṭabaḡâtü's-Şâfi'iyye*, I, 49; Fîrûzâbâdî, *el-Bülḡa* (nşr. Muhammed el-Mısri), Küveyt 1407/1987, s. 186; Süyûtî, *Buḡyetü'l-vu'ât*, I, 19-20; Dâvûdî, *Ṭabaḡâtü'l-müfessîrîn*, II, 61-63; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 72-73; Hân-sârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VII, 336-338; Brockelmann, GAL, I, 134-135; Suppl., I, 197; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 49; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), II, 309-310; Sezgin, GAS, VIII, 201-205; Ömer Ferruh, *Târîḡu'l-edeb*, II, 517-520; Selahattin Kıyıcı, *Muhammed el-Ezherî, Hayatı ve ez-Zâhir fi garîbi el-fâzi'l-İmâm eş-Şâfi'i* (doktora tezi, 1985), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s. 42-117; R. Blachère, "al-Azhari", *EI²* (İng.), I, 822.

SELAHATTİN KIYICI

EZHERİYYE

(الأزهرية)

Halvetiyye tarikatının
Hifniyye şubesinin
Ebû Abdullah Muhammed
b. Abdurrahman ez-Zevâvi el-Ezherî'ye
(ö. 1207/1792-93)
nisbet edilen bir kolu
(bk. HALVETİYYE).